

ԺԷ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 1

1859

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՔ

Խորհրդածոքիւն մը 'ի մոռու 1859 ամիկն :

Ինչաւ թաւայեցաւ տարի մըն ալ քառօխն մէջ, և այս նոր տարին՝ որ դեռ երիտասարդ կերպարա նօք կ'ողջունէ զմեզ՝ իրեն ալ կարգը պի տի գայ ուրիշ նորագունի մը տեղիք տա լու, յանդարձ բնակարան մը երթալով : Տխուր է այս մտածութիւնը . որովհէ տե բնականապէս մարդ իր անձին վրայ կը յարմարցնէ սահելու անցնելու գաղափարն և կը տեսնէ որ ժամանակին նախանձորդ ելած՝ ինքն ալ անոր հաւասար կ'ընթանայ : Դանձնական մարդու մը մտաց հորիզոնին վրայ այսպիսի թանձր ամպեր կը պատեն . ընդ հակառակն երբոր մէկը իբրեւ ազգի մը անդամ մտածելու ըլլայ ինքզինքը, անոր լաւութեանը փափաքող և անոր ընթացիցն ընթացակից, իւրաքանչիւր տարին իբրեւ յառաջագիմութեան նոր քայլ մը կը համարի իր ազգին համար . որչափ որ ժամանակն անցնի, այնչափ

ալ կը զարգանայ կը պայծառանայ այն բարոյական մարմինը : Այսպիսի քաղցր յուսով է որ մենք ալ կ'ուրախանանք, խորհելով որ քան զփախստական տարին 1859 թուականն անշուշտ աւելի արգաւանդ և աւելի պարարտ պիտի ըլլայ օգտակարութեամբ մեր ազգային բարոյական ու մտաւորական վիճակին համար . անշուշտ աւելի սուր հասողութիւն մը պիտի պարգեւէ բանուկ մտքերու, աւելի անխոտոր ուղղութիւն մը տայ փափուկ սրտից, և նոր ու կարեւոր ճշմարտութիւններ պիտի բանայ տարածէ ճշմարտասէր տաղանդներու առջև :

Պարզենք ըսածնիս : Հայ ժողովուրդը այսօրուան օրս նոյնը չէ՝ ինչ որ էր դարուկէս առաջ . թողլով նոյն ատենուան խեղճ ու տխրոյճ հայրենիքը նկարագրելն, հիմա ակն յայտնի կը տեսնենք որ որդեսէր ծնողք կ'ամբնջան ան

կըթուլեան բնածին մորթը իրենց զաւակներուն մարմնոյն և սրտին ու մտաց վրայ թողուլ, ուղիղ և անսխալ հայերէն խօսակցութիւնը քիչ շատ տարածուած է ընտանեկան կենաց մէջ, գրասիրութեան ախորժը կը սկսի բազմաց զբաղեալ ժամանակին մէկ մասը գրաւել. կան նորաբոյս տաղանդներ որ ժողովրդեան զուարճութեանը աւելի վեհ և աւելի մարդավայել առարկայ մը տալ ուզելով՝ մարդկային կենաց արժանի պարագաները տեսարանի վրայ կը հանեն. աշխոյժ ու մտաբաց անձինք ալ ձեռքերնէն եկածին չափ գրիչին աշխատեցնելով՝ երբեմն իրենց մտաց տեսութիւններն և երբեմն ալ օտարազգի հեղինակաց մտածութիւններն ազգին գրականութիւն սիրող մասին կ'ընծայեն :

Այս լուսազարդ ոսկեգոյն արշալուստիւն է որ արդի դարուս մէջ յԱւրոպացւոց և յամենայն աշխարհէ ասիական ժողովրդոց մէջ առաջինը կը համարուի հայաստանեայց ազգը. սակայն արեւդական անաղօտ ու աննման լոյսը դեռ անոր բաժին ելած չէ, և փափաքանօք ու վառ տենչմամբ այն պայծառութիւնը տեսնելու կը ջանայ : Անտարակոյս ըլլան ամէն ազգային եղբարք՝ որ կուգայ կը հասնի վերջապէս այն ցանկալի օրը, այն երանելի ժամանակը, յորում յԱւրոպացւոց նման՝ մենք ալ նախանձելի ազգերէն մէկը սեպուինք յայլոց և օրինակ ըլլանք հետեւողութեան : Աւանանկ մը կ'երևայ՝ որ խիստ տաժանելի և քրտնեցուցիչ աշխատանք մը հարկաւոր չէ այս բաղձացեալ նպատակին հասնելու համար. — ինչպէս աստղաբարը շինելու համար գաղտնիք մը կայ՝ որով այն փայլուն ու բիւրաւոր աչօք և չափակեալ մարմինը կրնայ ձևանալ, այսպէս պզտի գաղտնիք մը բաւական է այնպիսի ձիւրք ու յատկութիւն մը շնորհելու ազգային բարոյական ու մտաւորական մեքենային, որ կարենայ տեղաւոր և հաստատուն կատարելութիւն մը առնելու ուղղել իր ընթացքն և յաջողիլ : Այս գաղտնիքը խիստ ծանր գնոց գաղանիքներէն չըլլալով, և հաւանա-

կանապէս ուրիշներէ ալ մտածուած ու գտնուած ըլլալով, քանի մը համառօտ խօսքով զարթուցանենք զայն համազգի եղբարց յիշողութեանը մէջ :

Այս բազում մասանց ազգին մէջ յառաջադիմութիւնն սկզբնաւորեալ է ըսինք. ուրիշ բան չմնար ուրեմն ընելու՝ բայց եթէ այն սկսեալ գործոց ղեակ մը դնել և կողմնացոյց մը տալ : Աստիարակութեան սէրն սկսած ըլլալով արմատանալ ծնողաց սրտին մէջ, քիչ շատ կը ջանացուի որ տղայք դպրոցներէ զուրկ չմնան : Ասկայն ծնողք զտը զայս ուսուցչաց ձեռքն որ կ'աւանդեն, (խօսքերնիս այն մանկանց վրայ չէ, որ մասնաւոր վարժարաններու մէջ բաց 'ի յուսմանց՝ դաստիարակութեան սնունդն անպակաս ընդունելով կը մեծնան), ալ կերպով մը իրենց խնամքը անոնց վրայէն կը պակսի. որովհետեւ ծնողական սիրտը սիրոյ վառարան մը ըլլալով՝ որուն ձեռքը մանկական հասակն ինքըզինքը կը յանձնէ՝ այն ընտանի գործիւն որ տղուն սրտին մէջ ծլած անպիտան ու փնասակար տունկերը սիրալիր անգթութեամբ մը պիտի փրցընէր մաքրէր, անկէց վերջը օրուան մեծ մասը դատարկ կը կենայ իր որդւոյն հեռաւորութեանը պատճառաւ : Արժապէտք ուրեմն մտադիր պիտի ըլլան այդ պակասութիւնն իրենք անձամբ լեցընելու, և տղոց մտաւորական դաստիարակութեանը հետ պիտի խառնեն սրբտի և բարուց գերագոյն և վսեմական դաստիարակութիւնը : Արդկութիւնը, որ տղայոց ապագայ բարեբաստութեանն երաշխաւոր է, չկրնար ներել այն վարժապետին՝ որ իրեն մի միայն վախճան դրած ըլլայ այդ կամ այն գիտութիւնը սորվեցընելու մանկութեան : Ասուցիչը պիտի տքնի աշակերտին միտքն ու հոգին միացընելու և միաբան առաջ տանելու այս երկու հարազատ եղբարքը. տղուն սրտին մանր երակները դիտելու յարմար մանրագէտ գործիքն է դասի ժամանակը. և եթէ չուզենայ մէկը աչքերն յոգնեցընել այս դիտակին վրայ, լաւագոյն է որ ուսուց-

չութեան պաշտօնին հրաժեշտի ողջոյնը տայ : Յիրաւի այս հալոցին մէջ տղուն այնպիսի մէկ բնութիւնը կը փորձուի , որ ընտանեաց գիրկը առիթ չէր ունենար յայտնուելու . գպրոցին մէջ տղան առանձնացեալ անապատաւոր մը չէ , իրեն հասակակից տղայոց պար մը չորս դին առած՝ պզտիկ աշխարհ մը կը ձեւացընեն , որուն մէկ անդամն ալ ինքն է : Եւ թէ և ծածկութեան վարագոյր մը քաշէ իր գործոց վրայ , ընկերական կենաց թերութիւններն ակամայ յանձին կ'երեւցընէ դասատան մէջ իր նոյն իսկ թեթեւ շարժմունքներովը , իր նայուածքովը , իր տխուր ու նախանձով տգեղցած կերպարանքովը : Բրդ հոն այն փոքրիկ սահմանին մէջ՝ փառաւոր նկարի մը ուրուագիծը քաշելու է տղուն սրտին աննիւթ կտաւին վրայ , որով պատրաստուի անիկայ ընկերութեան մարդ մը , և հայրենեաց քաղաքացի մը . գութ և կարեկցութիւն առ ամենեւին անխտրաբար , արհամարհել ոչ երբէք , օգնութեան հասնելու յօժար կամք , ուրիշի արդիւնքը ճանչնալ և յարգել , որով և սէր և առաքինական նախանձ քան զինքն լաւագունից ու քաջագունից վրայ , այսպիսի ձիրքեր թող չնչէ 'ի նա ուսուցիչն անդգալի կերպով մը . և այն առէն միայն կրնայ իր խիղճը վկայել՝ որ օգտակար ծառայութիւն մը ըրեր է մարդկային սեռին և իր ազգին :

Առմանց դասատուութե ոճոյն կողմանէ՝ կան ոմանք որ կարծեն թէ որչափ որ զանազան տեղեկութիւններ խուկեն խճողեն տղոց միտքը , այնչափ աւելի կը զարգարեն զայն : Բայ և այլ գիտութեանց և ուսմանց նախադրուքն որ կը սորվեցունին՝ ոչ եթէ սահմանուած են քաջ տեղեակ ընելու զմանկունս այն մասանց մէջ . վասն զի անոնց կակուղ միտքը ինչպէս որ դիւրաւ տպաւորութիւններ կ'ընդունի , նոյնպէս ալ դիւրաւ կը կորսնցընէ . նախնական գիտութեանց պաշտօնն ու գործն է տրղայոց միտքը բանալ և սրել , որով և այնպիսի կերպով հաղորդելու է զա-

նոնք՝ որ խթեն և արթնցընեն զնրն . ջեալ կարողութիւնը : () րինակով մը բացատրելու համար ըսածնիս , թէ որ ուսուցիչ մը ուզէ մատենագրութեան վրայ գաղափար մը տալ տղուն՝ լաւ կ'ընէ որ բանայ անոր առջև ընտիր գրութեամբ բայց պարզ գիրք մը , զորն որ մեկնելով հասկըցընէ թէ ինչպէս պէտք է աղէկ խորհիլ ու աղէկ գրել , և այն գրքէն քանի մը հատուածներ բերնուց սորվեցընել տայ անոր . ահաւասիկ այն ատեն թիզ մը աւելի խոր փորած կ'ըլլայ իր արօրը մանկական մտաց մշակելի երկրին մէջ : () Եւ այս տպաւորութիւններն ալ չտւեն , փոյթ չէ , բաւական է որ մտաց զսպանակին շարժելու ու գործելու առիթ կը տրուի : Ետքը երբոր մանկութե հասակը վրայէն թօթափած պատանեկութեան առոյգ պատեանն զգենու աշակերտը , այն առէն ծանօթացուր իրեն մատենագիրներն ու անոնց երկասիրութիւնքը . ապա թէ ոչ՝ թէ որ առջի հասակին տալու ըլլաս այս տեղեկութիւններն , քանի մը օր կ'անցնի՝ մէյ մ'ալ ուժով քամի մըն է կը փչէ , կը սրբէ կը տանի ամէն բան և հետք անգամ չթողուր : Երգտունին ճարտար ուսուցիչք , որք ըզթուաբանութիւն , զերկրաչափութիւն և ասոնց նման գիտութիւններ այնպիսի ոճով մը կը բացատրեն տղայոց , որ անոնք առանց դասատետրի դիւրաւ և ըստ կարելոյն կատարելապէս կ'ամբարեն զայնս իրենց սահմանաւոր շտեմարանին մէջ : Բայ միտք սրելու դիտմամբն է որ Եւրոպայի մէջ կը ջանան գիտնականք փիլիսոփայական ձկտումն տալ ամենայն ուսանելի մասանց , որով որ բոլոր գիտութիւնք կը դիմեն կը հանգչին 'ի մի միայն կեդրոն , որ է միութիւնն : Բայ ամենամեծ ճմարտութիւնը անսխալ օրինաց վրայ հաստատուած է , որովհետեւ տիեզերք ալ նոյն գեղեցիկ օրէնքին կը հպատակին . ուրիշ մոլորակաց հետ մենք ալ այն լուսաւոր աստեղ վրայ դառնալով շրջաննիս կը կատարենք , առանց որոյ մշտնջենաւոր խաւարի մէջ պիտի նստէինք : Եւ

նոյն իսկ տիեզերաց աննիւթ և ամենաւ կարող արարիչը , յորում ամենայն կատարելութիւն կը բովանդակուի , գերազանցապէս մի է :

Հուսկ ուրեմն խօսքերնիս արդի գրականութեան վրայ դարձնելով , գոհ ենք հրճուանօք հայրենասէրքս որ թէ օրագրական և թէ այլ և այլ տեսակ գրութիւններ պակաս չեն ժամանակիս , և անոնց վրայ ալ օր օրուան վրայ յառաջադիմութեան նշան կը նշմարուի : Գրագէտք երբոր գրիչ ձեռք կ'առնուն , ազգային սիրով բորբոքած՝ նոյնը ջանան վառելու յոգիս այլոց , եռանդ մը տան անոնց գործունէութեան , և պարզ ու յստակ հայկաբանութեամբ՝ մեր պերճ լեզուն ընտանեցրնեն ամենուն ականջին : Եւ իսկասանութեց ընթերցմանն զգալի սէր մը տեսնուելով մեր ազգին մէջ , կը խոստովանինք որ այս ցեղ թեթեւ քերթուածք ախորժելի ու օգտակար զուարճութիւն մը կրնան պատճառել , միայն թէ ուղիղ դիտաւորութեամբ գրուած ըլլան և մասնաւորապէս մատղաշ սրտերու բարոյականը չվիրաւորեն չհիւանդացրնեն : Եւ յուռառաբար զնասակար վիպասանութիւնք այսօրուան օրս Եւրոպիոյ մէջ այնչափ յաճախ են և այնպիսի սողոսկիչ ու անզգալի փոխադրական ախտով մը թուռաւորուած են , որ շատ դիւրին չէ ընտրութիւն ընել անոնց մէջ . անոր համար թարգմանչաց պարտքը պէտք է ըլլայ անարատ և անստգիւտ վիպասանութիւններ ընտրելը : Եւ ինչ բանը զուրցելու է նաև թատրերգական քերթողաց ալ , որոնց փոյթն ըլլայ ազնուական վախճանաւ և ազնուական խօսակցութեամբ վարժոյ մը ընելու զթատրոնն ազգայնոց կրթեալ մասին : Եւ իտանի տեղեկութիւնները սահուն ու չափաւոր զարգարուն ոճով մը կենդանացնելը՝ աւելի ախորժը կը շարժէ այն մարդկանց , որ հազիւ ընթերցման համն սկսած են առնել : Իսկ բուն մատենագրութիւնը , ինչպէս են ամէն տեսակ բանաստեղծութիւն , պատմութիւն , ճարտասանական գրութիւնք , քննաբաւ

նութիւն , և այլն , որչափ որ մոգական հաճոյքով մը կը գերեն զամենայն ոգիս , այնչափ աւելի դժուարին արուեստներ են և հասուն ու բազմաբեղուն երևակայութիւն մը կը պահանջեն . անոր համար գովեստից արժանաւոր են այն սակաւաւոր երիտասարդներն և պատանիք , որ հաստատուն ջանասիրութեամբ և անյեղլի կամքով ետևէ են գեղեցիկ դարձեալ ընթացքը կատարել , և մեծագոյն գովեստից արժանի կ'ըլլան՝ եթէ ետքը իրենց աշխատութեան տարիներուն պտուղը նուիրեն ազգին . վասն զի անով իրենց հայրենակցաց մատենագրական ախորժը կազմելու նպատամատոյց և օգնական կ'ըլլան : Եւ սանք որ ժամանակաւ այնպիսի նախատիպ հանձարներու արեւներ երևնան հայ հորիզոնին վրայ , որոնք կարող են կերպարանափոխ ընել ամբողջ ազգ մը և լուսաւոր շաւիղ մը բանալ կատարելութեան :

Եւ վերջէ , կը կրկնենք զուրցելու առ ազգայինս . յառաջադիմութեան ճամբուն մէջ սկսած ենք քալել . ուրիշ բան չմնար ընելու , բայց եթէ քայլերնիս երազել , և 'ի նպատակն կանգնուած յաղթութեան դրօշակն ըստ կարելոյն փութով յափշտակել :

Գրեթէ ոչ ոք գոհ է իր վիճակէն . և ամենայն ոք գոհ է իրմէն : Ընդ հակառակն՝ մարդկանց շատը պէտք էին գոհ ըլլալ իրենց վիճակէն , և ոչ ոք պէտք էր գոհ ըլլալ իրմէն : Անգամական կենաց համար՝ հարկաւորը միայն ունենալ կը վայել մարդուն . իսկ բարոյական ու մտաւորական կենաց մէջ ամենայն ճոխութիւն բանեցուր :

Զօրութիւն մը կայ որ տկարութենէ առաջ կու գայ . կրից տուած զօրութիւնն է այն : Առերևոյթ տկարութիւն մը կայ որ կը պարունակէ յինքեան մեծ զօրութիւն մը . կամաւոր համբերութիւնն է այն :

Անմեղութիւնը այն զօղն ունի առաքելութեան հետ , ինչ որ ունի պարզութիւն հանձարոյն հետ :

ՓՐԵՂՈՒՆՆԵՐ